

УДК 908:069:930.2(477.41-21)
<https://doi.org/10.15407/rksu.28.100>

Олексій Михайлович Лукашевич,
кандидат історичних наук, доцент,
генеральний директор,
Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»
ORCID: 0000-0002-2018-974X
e-mail: niez.pereyaslav@gmail.com

Ігор Васильович Гайдаєнко,
кандидат історичних наук,
учений секретар,
Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»
ORCID: 0000-0002-6272-9580
e-mail: gaidaenko_igor@ukr.net

Олена Михайлівна Жам,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник Музею хліба,
Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»
ORCID: 0000-0001-6216-5167
e-mail: zham.olena@ukr.net

ОСОБОВИЙ АРХІВ М. І. ЖАМА ТА ЙОГО РОЛЬ У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ МУЗЕЮ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНИЩИНИ

Мета роботи – дослідити структуру, зміст та склад особового архівного фонду М. І. Жама – першого очільника Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини в м. Переяславі Київської області, що зберігається у фондах Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» та в доньки О. М. Жам. Висвітлити історію надходження, розкрити принципи та особливості систе-

матизації документів архіву. **Методологія дослідження** спирається на принципи науковості та системності. Застосовано історико-порівняльний, хронологічний та статистичний методи структурного аналізу, використання яких дозволило систематизувати джерельну інформацію, визначити видовий склад документів архіву та їхній інформаційний потенціал, а також встановити зв'язки між окремими ма-

теріалами, що входять до комплексу, реконструювати їхню цілісність. **Наукова новизна.** Окреслене наукове питання порушується вперше. Статтею передбачається залучити до наукового обігу рукописні матеріали, документи особового походження, світлини, які містять інформацію про становлення і розвиток переяславського скансену в 60–80-х роках ХХ ст. Дослідження дозволяє висвітлити особливості складу цього особового архіву, виділити маловідомі аспекти у функціонуванні скансену, що збагачує науковий доробок питання новими архівними матеріалами. **Висновки.** Опрацювання особового архівного фонду М. І. Жама дозволило проаналізувати

склад та зміст матеріалів, пов'язаних зі створенням та функціонуванням переяславського скансену. Виділено основні структурні групи документів. З'ясовано, що головними напрямками діяльності музею, які знайшли відображення в матеріалах архіву, були експедиційний, пам'яткоохоронний, експозиційний. Інформація, що міститься в особовому архіві М. І. Жама, має важливе значення для поглиблення подальшого вивчення історії Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини.

Ключові слова: М. І. Жам, скансен, архівний фонд, документи особового походження, структура, зміст, історія переяславського скансену.

Актуальність теми дослідження. Одним із малодосліджених питань сучасного музеєзнавства є становлення вітчизняних скансенів, зокрема Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини в м. Переяславі Київської обл. – першого в Україні музею під відкритим небом. Специфіка джерельної бази з даної тематики полягає в розпорошеності документів. Так, у Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав» (далі – НІЕЗ «Переяслав») зберігаються документи офіційного походження (книги наказів, особові листки з обліку кадрів, обліково-фондова та пам'яткоохоронна документація). В особистих архівах очільників та співробітників музею містяться оригінали і копії офіційних документів, листи, світлини, чернетки, нотатки з авторськими правками і помітками, неопубліковані рукописи, особисті документи тощо, які дають можливість реконструювати певні події, пов'язані зі становленням та розвитком цього музею. До сьогодні більшість особових архівів не залучена до наукового обігу, отож становить значний науковий інтерес для дослідників історії створення та діяльності Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини.

До таких належить архів першого очільника переяславського скансену Михайла Івановича Жама, у зв'язку з чим він і став об'єктом даного дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Попри те, що історія музею останнім часом привертає увагу багатьох дослідників, архівна спадщина осіб, дотичних до його становлення й розвитку, майже недосліджена. Виняток становлять особові архіви М. І. Сікорського – директора Переяслав-Хмельницького державного історичного музею (нині Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав») та Є. Ф. Іщенко – головного ідеолога Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. Матеріали особового архіву М. І. Жама лише частково використані в публікаціях доньки О. М. Жам – автора цього дослідження. Здебільшого оприлюднені документи, світлини, карти стосуються виділення земельної ділянки, закладення парку з нагоди 150-річчя Т. Г. Шевченка та музеєфікації об'єктів культурної спадщини.

Мета дослідження. У даній статті автор ставить за мету зробити загальний огляд особового архіву М. І. Жама (хронологічні межі – 1931–2002 рр.), репрезентувати його структуру, склад та зміст, висвітлити історію надходження матеріалів до архіву, здійснити їхню систематизацію та визначити інформаційний потенціал для реконструкції функціонування переяславського скансену в 60–80-х роках ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. 19 листопада 2021 р. виповнилося 90 років від дня народження М. І. Жама – одного із фундаторів першого вітчизняного скансену – Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, першого голови Переяслав-Хмельницького осередку Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (далі – УТОПК), ініціатора та організатора створення Музею народного сухопутного транспорту, Музею «Поштова станція», Музею хліба, що нині належать до структури Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (далі – НІЕЗ «Переяслав»).

Народився М. І. Жам 19 листопада 1931 р. у м. Переяславі. У 1954 р. закінчив філософський факультет Університету ім. Т. Г. Шевченка в м. Києві (спеціальність «викладач філософських дисциплін та історії»). У 1954–1958 рр. працював учителем історії в середній школі с. Хоцьки Переяслав-Хмельницького р-ну, в 1958–1960 рр. – розкрійником

на Переяслав-Хмельницькій швейній фабриці. Трудову діяльність у Переяслав-Хмельницькому державному історичному музеї (далі – ПХДІМ) розпочав у березні 1960 р. на посаді наукового співробітника (наказ № 31 від 30.03.1960 р.). Через півроку, у вересні 1960 р. (наказ № 29 від 17.09.1960 р.), М. І. Жама було призначено завідувачем етнографічного відділу ПХДІМ (відділ було створено наказом № 30 від 07.10.1958 р.). З 1 січня 1966 р. М. І. Жам – завідувач філіалу «Етнографічний музей під відкритим небом» ПХДІМ (наказ № 2 від 5.01.1966 р.). У 1974 р. переведений на посаду старшого наукового працівника. 1979 року очолив відділ сільськогосподарського виробництва і транспорту Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника (наказ № 39 від 7.12.1979 р.). З 1984 р. і до виходу на пенсію – завідувач відділу «Музей хліба», до складу якого входили три тематичні музеї, розташовані на території скансену (Музей хліба, Музей народного сухопутного транспорту, Музей «Поштова станція»).

Свідоме формування особового архіву М. І. Жама розпочалось із початком його роботи в музеї і тривало протягом усього періоду праці в цьому закладі (1960–2002 рр.). У результаті за понад 40 років трудової діяльності М. І. Жам зібрав невелику за обсягом, але багату за змістовним та інформаційним наповненням збірку документів. Архів М. І. Жама відображає всі періоди його музейної діяльності та функціонування скансену, але найповніше представлений у ньому ранній період. Це той час, коли М. І. Жам очолював етнографічний відділ (1960–1966) та філіал «Етнографічний музей під відкритим небом» (1966–1974) ПХДІМ.

У зазначений період розроблялися наукова концепція, структура етнографічного музею під відкритим небом, здійснювалась експедиційна, науково-експозиційна, пам'яткоохоронна робота, збиралася інформація про подібні музеї у світі, налагоджувалися контакти з їхнім керівництвом. Усе ці моменти знайшли відображення в архіві М. І. Жама.

Професійна діяльність, наукові інтереси М. І. Жама обумовили наявність у його архіві насамперед робочої музейної документації: планів, звітів, описів пам'яток, актів обстеження пам'яток, листування, статей, конспектів публікацій, текстів екскурсій тощо. Зі свого боку, можемо запропонувати наступну систематизацію матеріалів архіву М. І. Жама:

1. Матеріали науково-організаційної діяльності (щорічні плани та звіти, структурні та тематико-експозиційні плани музейних експозицій, звіти про експедиції, акти на передання музеєві рухомих та нерухомих пам'яток культури);
2. Листування – листи до М. І. Жама та М. І. Сікорського, листи-звернення до організацій та установ, запрошення, телеграми, вітальні листівки;
3. Наукові роботи М. І. Жама – публікації, проекти текстів екскурсій, підготовчі документи (виписки, конспекти, чорнові записи, нотатки);
4. Документи, зібрані М. І. Жамом, – тематичні підбірки матеріалів періодичної преси, книги з автографами, бібліографія праць, записні книжки (контакти, адреси, телефони);
5. Матеріали до біографії М. І. Жама – особисті документи, документи про отримання нагород, з питань службової діяльності, автобіографічні документи. Документи про ювілеї та вшанування пам'яті;
6. Зображувальні документи – індивідуальні фотографії М. І. Жама, фото з різними особами, видові фотографії (фото музеїв, Переяслава), фото, схеми, малюнки, зроблені М. І. Жамом для наукової роботи;
7. Документи, які стосуються діяльності М. І. Жама на посадах голови, члена правління та відповідального секретаря Переяслав-Хмельницького осередку УТОПК (звітно-кошторисна документація, акти на місцеві пам'ятки історії та культури, звіти про прочитані лекції);
8. Документи (рукописи, листи) інших осіб, зокрема ідеолога переяславського скансену Є. Ф. Іщенка.

Найчисельніший блок документів утворює першу групу – матеріали науково-організаційної діяльності М. І. Жама. Це щорічна звітна документація – проекти звітів і планів. Особливу цінність має планування, що датується кінцем 60-х – початком 70-х років минулого століття, адже оригінали документів цього періоду в музеї майже не збереглися. Привертає увагу план роботи етнографічного відділу ПХДІМ на 1963 р., складений його завідувачем М. І. Жамом. На жаль, уцілів лише фрагмент проекту цього плану (з 3-го по 14-й пункти), накиданий від руки на стандартному аркуші паперу темно-синім олівцем. Пункти № 3–6 чітко вказують на підготовчі роботи щодо створення скансену в Переяслав-Хмельницькому, зокрема такі важливі організаційні моменти, як ви-

бір і оформлення земельної ділянки, пошук споруд для експонування, озеленення території. Пункти № 7–14 розкривають зміст експедиційної роботи етнографічного відділу. Зокрема, були заплановані такі експедиції: в села, що підлягали затопленню під час спорудження Канівського водосховища, з виявлення споруд і речей побуту, творчості та їх фотографування, а також у Чигиринський р-н Черкаської обл. з метою збирання, зокрема, експонатів та вивчення гончарної справи; документальних матеріалів часів колективізації, сільськогосподарських машин і знарядь праці, матеріалів та експонатів по деревообробних промислах (бондарство, ложкарство, гребінництво, столярство, лимарство). Пункти № 10–12 присвячені реекспозиції, тобто зміні й оновленню діючої експозиції, етнографічного відділу і створенню нової: «Ремесла Переяславщини XVIII–XIX ст.». Розглянутий документ засвідчує, що ще в 1962 р., коли готувався план на 1963 р., музейні працівники активно проводили підготовчі роботи зі створення скансену, причому мали чітке уявлення щодо напрямів подальшого руху. І це попри те, що він був першим в Україні й знання про принципи його організації були мінімальні. Значну цінність також мають проекти планів, складені М. І. Жамом на посаді завідувача відділу Переяслав-Хмельницького історико-культурного заповідника (далі – ПХДКЗ). До складу відділу входили Музей хліба, Музей народного сухопутного транспорту, Музей «Поштова станція». Відповідно, планування стосувалося діяльності цих музеїв. Нині, коли музеї вже кілька десятків років успішно функціонують, особливо помітно, які свої задуми М. І. Жам не встиг реалізувати та які ще можуть бути втілені в життя.

До першої групи документів також відносимо структурні та тематико-експозиційні плани Музею хліба, Музею «Поштова станція», Музею народного сухопутного транспорту, розроблені М. І. Жамом. Чималий блок документів цієї групи – це акти на передання рухомих та нерухомих пам'яток культури.

Другий опис, «Листування», містить листи до М. І. Жама та його листи до інших осіб. У особовому архіві М. І. Жама чималу групу становить листування з відомими митцями Г. Собачко-Шостак, Г. Василящук, А. Штепою, Є. Прибильською, Г. Синицею, Г. Местечкіним, Є. Повстяним та ін. До найцінніших можна віднести листування з

основоположницею українського декоративного розпису Ганною Феодосіївною Собачко-Шостак. Зберігся чорновий відбиток машинописного листа М. І. Жама, адресований мисткині, й лист-відповідь на нього від 23.10.1964 р., в якому вона пообіцяла передати для музею свої роботи. Одночасно з листом до Г. Ф. Собачко-Шостак М. І. Жам написав листи до Єлизавети Михайлівни Семигradoвої – дочки поміщиці Анастасії Василівни Семигradoвої, засновниці ткацької майстерні в с. Скобці Переяславського повіту Полтавської губернії, та до Олени Іванівни Прибильської – сестри Євгенії Іванівни Прибильської, співзасновниці згаданої майстерні. У цих дописах він просив про передання виробів ткацької майстерні для Музею імені Ганни Собачко-Шостак і Євгенії Прибильської, який планували створити в Переяславі. Також збереглася відповідь Є. М. Семигradoвої на лист М. І. Жама від 8.10.1964 р. У архіві М. І. Жама відкритися два листи від Г. А. Местечкіна – відомого українського сценариста, мистецтвознавця, кінодраматурга, журналіста, датовані 9 і 28 числами жовтня 1964 р., в яких він гостро реагує на спроби науковців з Переяслава спілкуватися з Є. М. Семигradoвою та Є. І. Прибильською напряду, без його посередництва. До цікавих належить лист українського художника, майстра декоративної вибійки Євмена Петровича Повстяного на ім'я М. І. Сікорського та М. І. Жама від 23.11.1964 р., де він зазначив, що очікує на посилку від М. І. Жама з полотном для виготовлення вибійки «Переяслав-Хмельницький», а також на фотоматеріали про місто – світлини із зображенням сакральних споруд, старовинних будинків, пристані на Дніпрі. Примітним є також лист майстрині декоративного мистецтва (художнє ткацтво) із с. Шешори Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Ганни Василівни Василячук до М. І. Жама від 28.10.1964 р., в якому вона підтвердила намір виготовити рушники для музейного зібрання. Викликає інтерес і лист, який надіслав майстер дерев'яної скульптури, заслужений і народний художник України Антон Гнатович Штепа із с. Сваричівка Ічнянського р-ну Чернігівської обл. (від 1.11.1969 р.). У ньому мистець повідомляє, що вже зробив для музею деякі роботи (ложечник, дерев'яні ложки тощо) та працює над іншими замовленнями М. І. Сікорського. Є в архіві М. І. Жама також листи від заслуженого художника України, лауреата Шевченківської премії Григорія Івановича Синиці, в яких він обговорює умови передання своїх робіт

музеєві через М. І. Жама. Наведені листи великою мірою розкривають історію наповнення фондової колекції НІЕЗ «Переяслав» мистецькими та етнографічними матеріалами, які згодом були використані в експозиціях Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини та Музею декоративно-ужиткового мистецтва Київщини, розташованого на території переяславського скансену.

В архіві збереглося листування М. І. Жама з науковцями Львівського державного музею етнографії та художнього промислу Данилом Івановичем Фіголем та Катериною Іванівною Матейко, датоване 1964–1966 рр. (6 листів). Львівські колеги познайомили М. І. Жама з відомим чеським етнографом, директором Моравського музею у Брно доктором Людвиком Кунцом, який з 1963 р. працював над виданням, присвяченим діючим у світі музеям під відкритим небом. Від колег зі Львова він дізнався про перший в Україні скансен у м. Переяславі-Хмельницькому і через Д. І. Фігеля просив М. І. Жама підготувати статтю про музей. Відомо, що М. І. Жам підготував такий допис і надіслав його Л. Кунцу, але чи ввійшов він до книги – інформації не маємо. Натомість у 1966 р. у журналі «MUSEUM» (вип. № 3) були опубліковані фрагменти цієї статті. В архіві М. І. Жама збереглися чорнові нотатки до неї.

У 1962–1964 рр. науковці ПХДІМ співпрацювали з ученими Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії щодо створення «Українського історико-етнографічного атласу». З огляду на етнографічну тематику, до цієї роботи були залучені передусім працівники етнографічного відділу, яким керував М. І. Жам. Збереглися листи директора Інституту М. Т. Рильського (від 18.06.1964 р.) і його заступника К. Г. Гуслистого (від 12.03.1964 р.) до М. І. Сікорського, які той передав М. І. Жаму «до виконання». М. Т. Рильський писав: «Важливу роль в справі збирання і вивчення матеріалів до Атласу повинен відіграти і Ваш музей. На першому етапі роботи ми будемо вивчати народне житло, одяг та сільськогосподарські знаряддя населення України з середини ХІХ до 20-х років ХХ століття. Дирекція Інституту просить Вас виділити наукових співробітників для участі в створенні Атласу» [1]. Конкретизував поставлені завдання К. Г. Гуслистий у листі від 12.03.1964 р.

Для історії становлення скансену цінність має лист-відповідь Зої Степанівни Гудченко (архітектор, музеєзнавець, дослідниця історії

розвитку народного житла) на звернення до неї М. І. Жама. Лист не датований, але аналіз тексту дозволяє віднести його до кінця 1966 – початку 1967 рр. Лист містить методичні рекомендації З. П. Гудченко щодо принципів організації скансену в Переяславі та бібліографію публікацій на етнографічну, музеєзнавчу тематику, які, на її думку, могли стати в пригоді М. І. Жаму у процесі створення музейних експозицій, музеєфікації пам'яток та ін. Принагідно розглядалися різні варіанти назв для музею: «етнографічний музей під відкритим небом», «музей народної архітектури», «музей-село», «музей народного зодчества і етнографії», «музей дерев'яного народного зодчества».

У архіві М. І. Жама зберігся лист ще від одного фахівця з народної дерев'яної архітектури – Г. В. Борисевича. Молодого науковця, аспіранта Московського архітектурного інституту було включено до Вченої ради ПХДІМ задля надання консультативної допомоги і залучення до співпраці досвідчених спеціалістів у галузі архітектури: кандидата архітектури, професора П. П. Ревякіна, кандидата архітектури О. В. Ополовнікова, доктора мистецтвознавства, професора М. І. Брунова та ін. З документів, які характеризують роботу Г. В. Борисевича над створенням переяславського скансену, в архіві М. І. Жама збереглися: «Схема Переяслав-Хмельницького музею народного зодчества», датована 1970 р., та лист, адресований М. І. Жаму, від 26.01.1969 р., в якому Г. В. Борисевич повідомляє про результати обговорення тематичної структури переяславського скансену із О. В. Ополовніковим, переказує його застороги щодо поділу експозиції за класовим принципом, домовляється про підготовку спільної статті з М. І. Жамом, просить надіслати відзиви на свою дисертацію. Разом із листом Г. В. Борисевич надіслав М. І. Жаму брошуру про захист пам'яток дерев'яної архітектури і монографію О. В. Ополовнікова «Музеї дерев'яного зодчества» (1968 р.). Обидві праці також зберігаються в архіві М. І. Жама.

Маємо ще один цікавий лист, адресований М. І. Жаму, – від співробітника Інституту археології, згодом науковця ПХДІМ Анатолія Павловича Савчука від 6.10.1968 р. Під керівництвом А.П. Савчука в 1966 р. зусиллями працівників музею на східній околиці скансену був розкопаний курган «Хрест» епохи бронзи. У листі А. П. Савчук виявляє турботу про долю цього кургану: «Я все пригадую, як ми з Вами розкопували

«Виблу могилу» в 1966 р.! Але я дуже турбуюсь, щоб покращили зберігання могили. Якби її більше укріпили з середини (залізобетонне монолітне склепіння) і дошками зверху, то це було б на диво ефектно...». Автор листа рекомендує М. І. Жаму як голові районного відділення УТОПІК звернутися до правління товариства із проханням виділити цільові внески на музеєфікацію пам'ятки [2].

Іншим важливим напрямом структури другого розділу архіву є офіційна кореспонденція адміністрації ПХДІМ. Це переважно звернення М. І. Сікорського до органів влади, відомих діячів науки та культури, громадських і політичних діячів, керівників установ, організацій, підприємств. Частина з них – на офіційних бланках музею, інші – копії або чорнові заготовки, але й вони мають значну цінність, особливо в тих випадках, коли оригінали листів не збереглися. Проблематика листів зводиться здебільшого до виділення земельних ділянок для скансену, передавання музею пам'яток народної архітектури чи окремих предметів музейного значення, сприяння у вирішенні того чи іншого питання. Ця група документів вирізняється багатством варіантів одного й того ж листа. Часом навпаки – текст листа один, а адресати різні.

Найвагомішою частиною документів архіву є третій підрозділ – «Наукові роботи». Його поділено на такі групи: 1) публікації М. І. Жама; 2) проекти текстів екскурсій; 3) підготовчі документи (виписки, конспекти, чорнові записи, нотатки). Найбільш показовою є перша підгрупа. У 1964 р. М. І. Жам підготував проект статті про Г. Т. Собачко-Шостак. Автор розглядав три варіанти назви цієї статті: «Могутнє джерело», «Сторінки з історії рідного мистецтва», «Скарби джерел народної краси». На якій з них зупинився – невідомо, адже стаття не була передана до друку. Не вдалося встановити також, для якого видання вона готувалася. Окрім того, збереглися кілька варіантів розділу «Образ українського шляху в засобах сухопутного транспорту (досвід культурологічної реконструкції музейної експозиції)» до колективної монографії «Українська народна естетика» (Київ, 1996). У книгу текст увійшов у значно скороченому вигляді, тому повний варіант становить значну наукову цінність. Маємо також проект неопублікованої статті М. І. Жама «На перехресті українських шляхів». Окрім цього в архіві представлені й інші рукописні та

машинописні праці, матеріали без титульних сторінок, уривки статей, які поки що важко атрибутувати.

Окрему підрубрику третього розділу репрезентують тексти екскурсій, розроблені М. І. Жамом по Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпряниці, Музею хліба, а також особисті тексти оглядових екскурсій по місту, Музею декоративно-прикладного мистецтва Київщини. У зв'язку з тим, що більшість текстів екскурсій значно змінилася за час функціонування музеїв, їхні первинні варіанти викликають інтерес.

До цієї групи належать також підготовчі документи М. І. Жама (виписки, конспекти, чорнові записи, нотатки). Особливий інтерес у цій підрубриці становлять описи окремих пам'яток скансену. Вони достатньо детальні, містять інформацію про час виявлення пам'ятки, власника, призначення, матеріал, будівельні прийоми та ін. Ці відомості згодом увійшли до паспортів на пам'ятки, актів їхнього обстеження, текстів екскурсій, статей.

Привертають увагу також конспекти газетних публікацій, статей, монографій, енциклопедій. Найбільше М. І. Жам цікавився матеріалами про вітчизняні та зарубіжні етнографічні музеї, історію Переяслава, народне будівництво, системи землеробства і сільськогосподарську техніку, народні промисли та ремесла, млинарство, транспортні засоби, сільський побут. Так, збереглися, наприклад: конспект статті С. А. Таранушенка «Вітряки» із журналу «Народна творчість та етнографія» за 1958 р.; передрук замітки «Музей під відкритим небом» із польської газети «Штандар молодих» від 27.11.1962 р.; конспекти праць «Генеральное следствие о маетностях Переяславского полка 1729–1730 гг.» (Харків, 1896) та «Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии» (том X, Переяславський повіт, Полтава, 1890 р.); «Очерки Переяславской старины: исследования, документы и заметки» А. В. Стороженка (Київ, 1900 р.) та ін. Нині ці та інші праці доступні дослідникам завдяки розгалуженій бібліотечній мережі, електронним ресурсам, а в 60–70-х роках, коли М. І. Жам конспектував їх, вони були рідкістю.

Серед архівної спадщини М. І. Жама чільне місце посідають зібраним документи і матеріали, зокрема тематичні підбірки публікацій періодичної преси, бібліографія праць із музеєзнавства та етнографії. Зна-

чна частина документів представлена газетними вирізками. На жаль, на багатьох з них відсутні вихідні дані, на іншій частині вирізок рукою М. І. Жама зазначені назва видання й дата публікації. Представлені публікації з газет «Комуністична праця» (з 1991 р. «Вісник Переяславщини»), «Радянська Україна», «Літературна Україна», «Радянська освіта», «Правда», «Київська правда», «Комсомольская правда», «Молода гвардія», журналу «Пам'ятки України». Домінуючими є матеріали про Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини та Музей хліба, фундаторами яких був М. І. Жам. Принагідно він збирав публікації, присвячені цим музеям, а також статті з інформацією, яка могла стати в пригоді. Природно, що підрозділ містить багато публікацій самого М. І. Жама. Сюди ж варто віднести спеціальну методичну літературу, путівники й буклети по скансенах Європи, які він зібрав під час закордонних відряджень або отримав у подарунок від знайомих. На окрему увагу в цій підгрупі заслуговують книги з дарчими написами від І. Ф. Драча, М. І. Сікорського, О. А. Пасіки, Ю. Г. Легенького, але вони лише опосередковано пов'язані з проблематикою наших студій. Певний інтерес для дослідження становлення переяславського скансену має бібліографія праць, складена М. І. Жамом. Ідеться про кілька зшитків зошитів, підписаних як «Книги по етнографії», «Література по Музею хліба». У цьому підрозділі виокремлено невелику групу, яку становлять записні книжки (контакти, адреси, телефони). Їх небагато. Більшість контактних даних М. І. Жам занотував на титульних сторінках, полях зошитів, зворотних аркушах документів. Серед контактних осіб чимало відомих українських діячів.

П'ятий комплекс – це особисті документи М. І. Жама: матеріали до біографії (свідоцтво про народження, атестати про освіту, паспорт, трудова книжка, військовий квиток, свідоцтво про шлюб та ін.), нагороди (грамоти, подяки), документи, що характеризують службову діяльність (характеристики, дозвільні документи на виїзд за кордон для участі в конференціях). До нього належать також документи про ювілеї (газета зі статтею Г. І. Козій до 70-річного ювілею М. І. Жама) та вшанування пам'яті (газета зі статтею Г. І. Глушко у зв'язку зі смертю М. І. Жама). Ця група документів хоча й не чисельна, але доповнює біографічні відомості про М. І. Жама.

Іншою підгрупою цього архівного комплексу є зображувальні документи – індивідуальні світлини М. І. Жама, фото з різними особами, видові світлини (фото музеїв, м. Переяслава), світлини, схеми, замальовки, зроблені М. І. Жамом для наукової роботи. Значна їхня кількість зроблена під час експедицій власним фотоапаратом ФЕД-5, який М. І. Жам придбав наприкінці 70-х років. Здебільшого це зображення сільських будівель, огорож, воріт, колодязів та ін. На жаль, багато з них не датовані та не мають підписів, через що втрачається їхня наукова цінність.

Чисельною є група документів, що стосуються діяльності М. І. Жама на посадах голови, члена правління та відповідального секретаря Переяслав-Хмельницького осередку УТОПК. Від початку створення цієї добровільної громадської організації в 1966 р. М. І. Жам був головою її Переяслав-Хмельницького районного осередку. Тому в нього як керівника збереглося чимало статутних документів, методичної літератури, звітно-кошторисної документації, актів на місцеві пам'ятки історії та культури, звітів про прочитані лекції тощо. У подальшому ця група документів має стати об'єктом самостійного дослідження.

Окремий розділ утворюють документи (рукописи, листи) інших осіб, зокрема ідеолога переяславського скансену Єфрема Федотовича Іщенка. Це дві його наукові концепції скансену та листи до М. І. Сікорського, М. І. Жама або до обох одночасно. Листи Є. Ф. Іщенка, адресовані М. І. Сікорському, останній передав М. І. Жаму для надання відповідей і цим поповнив його архівну збірку низкою опусів, які розкривають низку маловідомих обставин становлення скансену. Детально ця збірка матеріалів розкрита у книзі «У пошуках історичної правди. Збірник матеріалів до 120-річчя Єфрема Федотовича Іщенка» (упорядники О. М. Жам, Т. Ю. Нагайко, О. А. Горбовий).

Наукова новизна дослідження полягає в залученні до суспільного обігу архівних матеріалів, що містять інформацію про створення та ранній період діяльності Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини і ще не стали предметом самостійного дослідження. Введення до наукового простору зазначених матеріалів збагачує джерельну базу історії становлення переяславського скансену новими архівними документами. Крім того, рукописи дають можливість доторкну-

тися до творчих задумів М. І. Жама (ескізи, начерки, уривки), яким не судилося бути реалізованими повною мірою.

Висновки. Таким чином, особовий архів М. І. Жама за змістовним наповненням, структурою, обсягом матеріалів, видовою різноманітністю документів посідає особливе місце серед джерел вивчення історії становлення Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. Попри відносно невеликий обсяг цієї збірки, для неї характерна багата видова і типологічна різноманітність архівних документів, широкий проблемно-тематичний спектр, розгалужена географія, широкі хронологічні рамки документів. Розглянутий архівний комплекс свідчить, що вони охоплюють значне коло питань, пов'язаних зі становленням і розвитком переяславського скансену: від виникнення ідеї, розробки наукової концепції до виділення земельної ділянки, музеєфікації пам'яток, створення музейних експозицій, розробки текстів екскурсій, буклетів, путівників.

Репрезентовані матеріали мають важливе значення для дослідження історії переяславського скансену та вшанування пам'яті М. І. Жама. Вони потребують подальшої систематизації і збереження. Частина архівної спадщини вже передана до фондів НІЕЗ «Переяслав», решта згодом також стане складовою Заповідника. Це забезпечить доступ дослідників до оригінальних документів, які розкривають історію створення Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини. Разом з тим, склад архіву слід розглядати ширше, ніж комплекс документів з історії скансену. В особовому архіві М. І. Жама були виявлені документи щодо Музею хліба, Музею декоративно-прикладного мистецтва, Музею «Поштова станція», Музею народного сухопутного транспорту та інших, до створення яких він був причетний. Вони ще чекають на своїх дослідників.

У результаті первинного опрацювання архівного фонду М. І. Жама його матеріали згруповані за типами і видами документів, проаналізовано склад і зміст рукописного архівного фонду, виділено основні структурні групи згідно з особливостями і напрямками діяльності його власника. Наступним етапом у дослідженні архівної спадщини М. І. Жама має стати оприлюднення складових архівної колекції, оскільки більшість матеріалів до цього часу не опублікована. Подальша робота передбачає

прочитання й тлумачення текстів, встановлення часу і місця створення, обставин та мотивів їхнього виникнення, визначення наукової значущості конкретного джерела.

Окрім того, матеріали архіву дають можливість доторкнутися до творчих задумів М. І. Жама, яким не судилося бути реалізованими повною мірою і які ще можуть бути втілені в життя.

Список використаних джерел

1. Лист М. Т. Рильського до директора Переяслав-Хмельницького державного історичного музею М. І. Сікорського № 133/503 від 18.06.1964 р. // НІЕЗ «Переяслав». Фонди.
2. Лист А. П. Савчука до М. І. Жама від 6.10.1968 р. // Архів О. М. Жам.

Oleksii Lukashevych,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D in History), Docent (Associate Professor),

General Director of the

National Historical and Ethnographic Reserve "Pereyaslav"

ORCID: 0000-0002-2018-974X

e-mail: niez.pereyaslav@gmail.com

Ihor Haidaienko,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D in History),

Academic Secretary of the

National Historical and Ethnographic Reserve "Pereyaslav"

ORCID: 0000-0002-6272-9580

e-mail: gaidaenko_igor@ukr.net

Olena Zham,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D in History),

Leading Researcher at the Bread Museum,

National Historical and Ethnographic Reserve "Pereyaslav"

ORCID: 0000-0001-6216-5167

e-mail: zham.olena@ukr.net

Personal archive of M. I. Zham and his role in study of history of Museum of Folk Architecture and Life of Middle Dnieper

The aim of the paper – to investigate the structure, content and composition of the personal archival fond M. I. Zham (1931–2002) – the first head of the Mu-

seum of Folk Architecture and Life of the Middle Dnieper region in Pereyaslav, Kyiv region, which is stored in the fonds of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav» and the daughter of O. M. Zham, to cover the history of receipt, to reveal the principles and features of systematization of archive materials. **The research methodology** is based on the principles of scientificity, systematization. Historical-comparative, chronological and statistical methods of structural analysis were used, the use of which allowed to systematize source information, determine the species composition of archive materials, their information potential, as well as establish links between individual documents included in the complex, restore the integrity of individual documents and their parts. **Scientific novelty.** The outlined scientific problem arises for the first time. The study involves the introduction into scientific circulation of manuscripts, documents, photographs that contain information about the formation and development of the Pereyaslav open-air museum in the 60–80s of the 20th century. The research allowed to highlight the peculiarities of the composition of this personal archive, to highlight little-known aspects in the functioning of the open-air museum, which supplemented the scientific achievements of the problem with new archival materials. **Conclusions.** Elaboration of personal archival fund M. I. Zham allowed to analyze the composition and content of materials related to the creation and operation of the Pereyaslav open-air museum. The main structural groups of documents are highlighted. It was found out that the main activities of the museum, which were reflected in the materials of the archive, were expeditionary, monument protection, exposition. Information contained in the personal archive of M. I. Zham, is important for deepening further research into the history of the Museum of Folk Architecture and Life of the Middle Dnieper.

Key words: M. I. Zham, scansen, archival fond, documents of personal origin, structure, content, history of Pereyaslav scansen.

*Стаття підготовлена 11 жовтня 2021 року;
подана до друку 19 жовтня 2021 року.*